कारकप्रकरणम्

प्रस्तुतकर्ता
डॉ. कुलदीपशर्मा
सहायकाचार्यः,
शिक्षाशास्त्रविभागः,
राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्, जयपुर-परिसरः, जयपुरम्

कर्त्ता कर्म च करणं च
सम्प्रदानं तथैव च।
अपादानाधिकरणे
इत्याहुः कारकाणि षट्॥

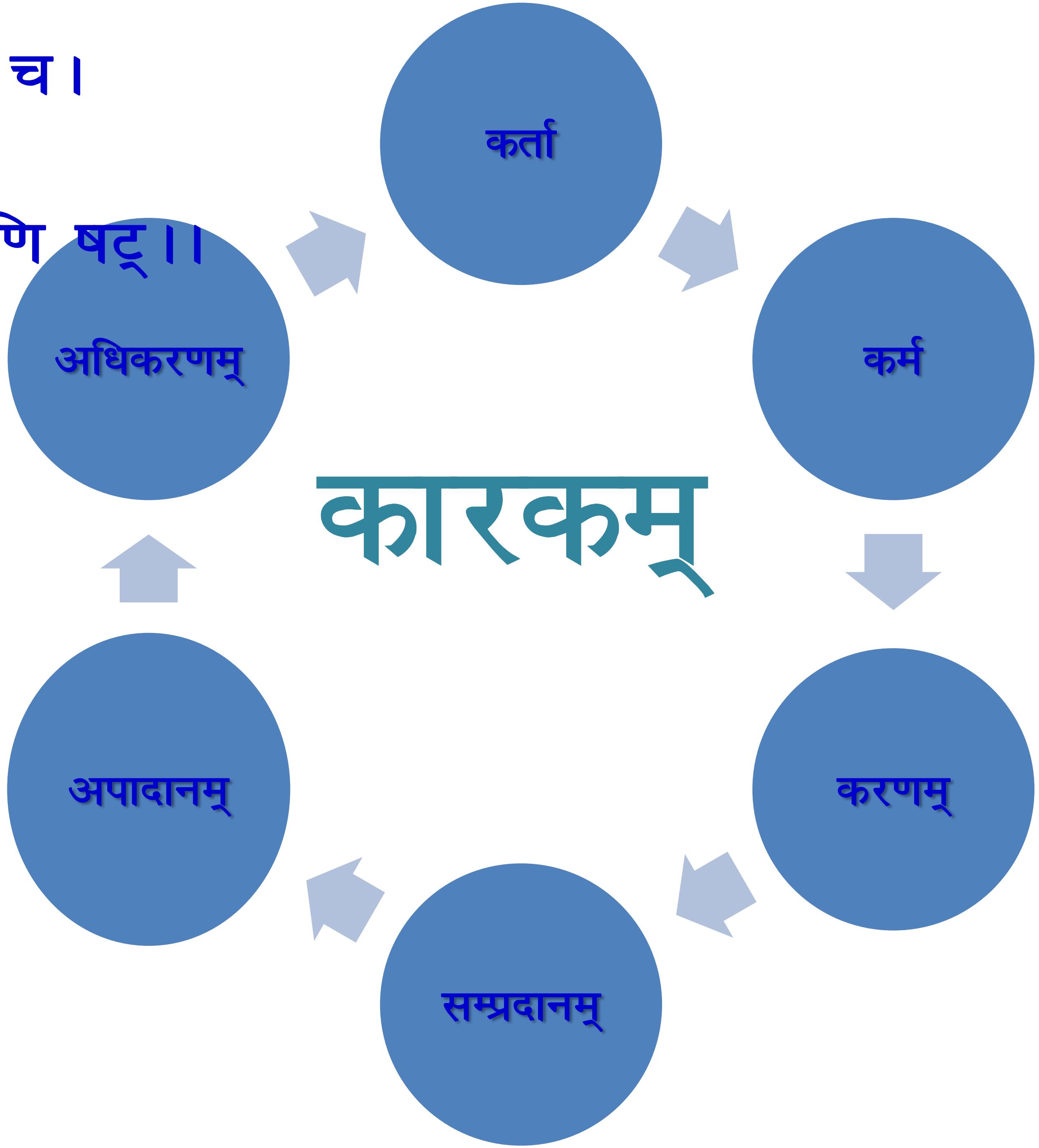

कर्तृकारकम्

(प्रथमा विभक्तिः)

क्रियासम्पादकः कर्ता

- प्रातिपदिकार्थलिङ्गपरिमाणवचनमात्रे प्रथमा
- सम्बोधने च

वृक्षः अस्ति

हे राम! क्षमस्व

अपादानकारकम्
(पंचमीविभक्तिः)

- ध्रुवमपायेऽपादानम्
- अपादाने पंचमी

वृक्षात् पत्राणि पतन्ति

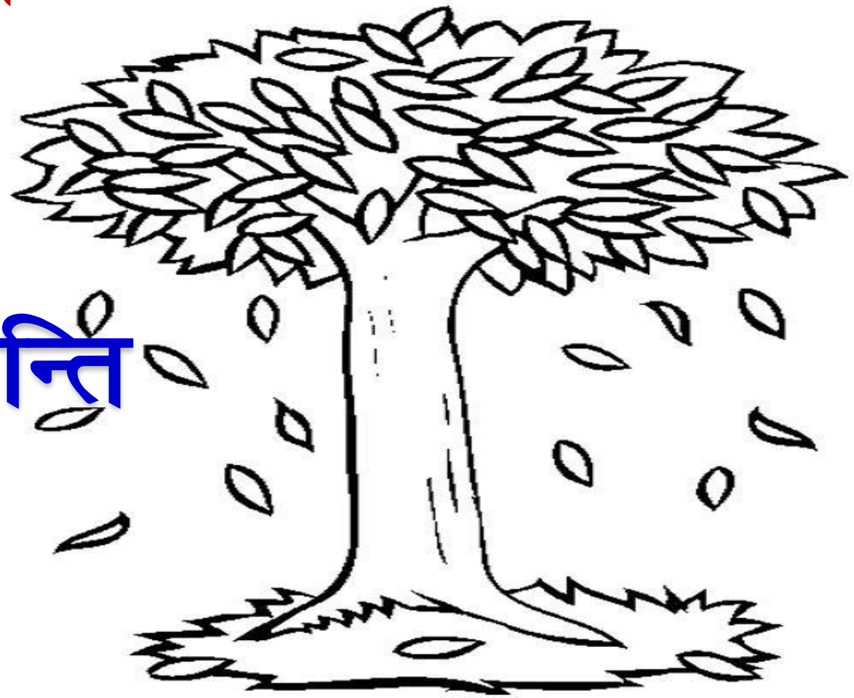

दिवाकरः भवनात् पतति

अपादानकारकम्

(पंचमीविभक्तिः)

- भीत्रार्थानां भयहेतुः

मनोजः सर्पात् बिभेति

सुरेशः सिंहात् बिभेति

अपादानकारकम्
(पंचमीविभक्तिः)

- भुवः प्रभवः

हिमालयात् गंगा प्रभवति

रत्नाकरात् रत्नानि उत्पद्यन्ते

अपादानकारकम्
(पंचमीविभक्तिः)

- पंचमी विभक्ते

  विभक्त अर्थात् भेदः – तरप् अथवा ईयसुन् प्रत्ययान्तशब्देन यदा विशेषणेन क्रियया वा भेदः प्रदर्श्यते, तदा यस्मात् भेदः क्रियते, तस्मिन् पंचमी विभक्तिः भवति।

  उदाहरणम्

  - धनात् ज्ञानं गुरुतरम्
  - कुमारात् गणेशः पटुतरः
  - क्षेत्रफलाधारे श्रीलंकादेशात् भारतदेशः गरीयान्

अपादानकारकम्
(पंचमीविभक्तिः)

- ल्यब्लोपे कर्मण्यधिकरणे च
- यतश्चाध्वकालनिर्माणं तत्र पंचमी

संकोचे, कालवाचने, दूरीनिरूपणे वा यः संकोचस्य, कालस्य स्थानस्य वा हेतुः भवति, तस्मिन् पंचमी विभक्तिः विधीयते।

उदाहरणम्

- श्वशुरात् जिह्रेति।
- देवप्रयागात् रुद्रप्रयागः विंशतियोजनानि।
- गणतन्त्रदिवसात् स्वतन्त्रतादिवसः षण्मासाः।

अपादानकारकम्

(पंचमीविभक्तिः)

- अन्यारादितरर्ते दिक्शब्दांचूत्तरपदाजाहियुक्ते

  अन्य, आरात्, इतर, ऋते,

  प्रत्यक् (दिग्वाचकः), उदीच् (दिग्वाचकः)

  इत्येतेषां शब्दानां प्रयोगे पंचमी विभक्तिः भवति।

उदाहरणम्

- हरेः अन्यः, भिन्नः, इतरः वा असेव्यो भवति।
- आरात् वनात् ग्रामः अस्ति।
- ऋते ज्ञानात् न मुक्तिः।
- नगरात् प्राक् प्रत्यक् वा नदी अस्ति।
- भाद्रपदात् पूर्वः श्रावणमासः भवति।

हार्दिको धन्यवादः

kuldeepsharma.rsks@gmail.com